TALABALARDA ETNIK IDENTIKLIK SHAKLLANISHINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Muyidinova Gulbahor
Navoiy davlat universiteti magistri

Abstract. This thesis examines the social-psychological features of ethnic identity formation among university students. Based on Erikson's theory of identity, Phinney's model of ethnic identity development, social identity theory and Berry's acculturation model, the study proposes a survey-based design to measure exploration and commitment components of ethnic identity, acculturation attitudes and social factors of the family, language and intergroup contact. The aim is to determine how ethnic identity develops in the multiethnic student environment and to suggest psychological measures that support positive identity and intergroup tolerance.

Keywords: ethnic identity, students, social identity, acculturation, intergroup relations, tolerance, youth, social psychology.

Annotatsiya. Ushbu tezisda talabalarda etnik identiklik shakllanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari o'rganiladi. Erikson identiklik nazariyasi, Finni etnik identiklik rivojlanishi modeli, ijtimoiy identiklik nazariyasi va Berri akkulturatsiya modeliga tayanib, etnik identiklikning izlanish va bog'lanish tarkibiy qismlarini, akkulturatsiya munosabatlarini hamda oila, til va millatlararo muloqot kabi ijtimoiy omillarni o'lchovchi so'rovnomaga asoslangan tadqiqot dizayni taklif etiladi. Maqsad ko'p millatli talabalar muhitida etnik identiklik qanday shakllanishini aniqlash hamda ijobiy identiklik va millatlararo bag'rikenglikni qo'llab-quvvatlovchi psixologik choralarni belgilashdir.

Kalit so'zlar: etnik identiklik, talabalar, ijtimoiy identiklik, akkulturatsiya, millatlararo munosabatlar, bag'rikenglik, yoshlar, ijtimoiy psixologiya.

Аннотация. В данных тезисах рассматриваются социально-психологические особенности формирования этнической идентичности у студентов. На основе теории идентичности Эриксона, модели развития этнической идентичности Финни, теории социальной идентичности и модели аккультурации Берри предлагается дизайн исследования на основе опроса, измеряющего компоненты поиска и принятия этнической идентичности, установки аккультурации и социальные факторы семьи, языка и межгруппового контакта. Цель состоит в том, чтобы определить, как формируется этническая идентичность в полиэтнической студенческой среде, и предложить психологические меры поддержки позитивной идентичности и межэтнической толерантности.

Ключевые слова: этническая идентичность, студенты, социальная идентичность, аккультурация, межгрупповые отношения, толерантность, молодёжь, социальная психология.

Etnik identiklik shaxsning ma'lum bir etnik guruhga mansubligini anglashi, bu mansublikka berilgan baho va unga nisbatan his-tuyg'ulari hamda shu guruh an'ana, til va qadriyatlari bilan bog'lanish darajasi sifatida ta'riflanadi. Bu hodisa ijtimoiy psixologiyada shaxsning «men kimman» va «men qaysi guruhga mansubman» degan savollariga javobi bilan bog'liq bo'lib, yoshlik davrida ayniqsa dolzarblashadi. Erikson identiklik shakllanishini o'smirlik va erta yoshlik davrining markaziy vazifasi deb hisoblagan: bu davrda inson o'zini, o'z qadriyatlarini, kasbiy yo'lini va ijtimoiy mansubligini izlaydi, identiklik inqirozini boshdan kechiradi va tanlovlari orqali barqaror o'zlikni shakllantiradi [5]. Talabalik

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

davri aynan shu jarayonning faol bosqichiga to'g'ri keladi, chunki yoshlar oilaviy muhitdan chiqib, turli millat vakillari bilan keng muloqotga kiradi.

O'zbekiston ko'p millatli davlat bo'lib, unda yuzdan ortiq millat va elat vakillari yashaydi; oliy ta'lim muassasalarida ham turli etnik guruhlar vakillari o'qiydi. Bunday muhitda talabalarning o'z etnik mansubligini anglashi, boshqa etnik guruhlarga munosabati va millatlararo muloqot tajribasi ularning ijtimoiy moslashuvi, o'zini baholashi va jamoadagi o'rniga ta'sir qiladi. Ijobiy va barqaror etnik identiklik o'ziga ishonch va guruhga mansublik hissini kuchaytirishi mumkin, lekin u boshqa guruhlarga nisbatan salbiy munosabatga aylansa, millatlararo ziddiyat xavfi ortadi. Shu sababli talabalarda etnik identiklik qanday shakllanishini va bu jarayonga qaysi ijtimoiy-psixologik omillar ta'sir qilishini o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan, ya'ni millatlararo totuvlik va bag'rikenglik siyosati uchun ham muhim.

Etnik identiklikni o'rganishda Finni modeli keng qo'llaniladi. Unga ko'ra etnik identiklik shaxs ichida rivojlanadigan jarayon bo'lib, uch bosqichdan o'tadi: dastlab etnik mansublik haqida o'ylamagan, tayyor qarashlarni oilaviy muhitdan olgan bosqich; keyin o'z etnik mansubligini ongli ravishda o'rganish va izlash (ko'pincha biror voqea bilan turtki olgan) bosqichi; oxirida o'z etnik mansubligini anglab, uni qabul qilgan va o'zlikning bir qismi sifatida barqaror qabul qilgan bosqich [2]. Finni etnik identiklikni ikki asosiy tarkibiy qismga ajratadi: izlanish, ya'ni o'z etnik guruhi haqida bilim olishga va uni tushunishga intilish, hamda bog'lanish, ya'ni guruhga mansublikka nisbatan ijobiy his-tuyg'u va sadoqat [1]. Bu ikki tarkibiy qism turli kombinatsiyada bo'lishi mumkin: masalan, shaxs izlanish bosqichini o'tmagan holda ham guruhga bog'langan bo'lishi, yoki aksincha, ko'p izlanib, hali qaror qabul qilmagan bo'lishi mumkin.

Etnik identiklikning ijtimoiy jihatlarini Tajfel va Terner ijtimoiy identiklik nazariyasi yoritadi [3]. Bu nazariyaga ko'ra shaxsning o'zligi qisman u mansub bo'lgan ijtimoiy guruhlar bilan belgilanadi, odamlar o'z guruhini boshqa guruhlar bilan taqqoslab, ijobiy ijtimoiy identiklikka intiladi va o'z guruhini ijobiy ajratib ko'rsatishga moyil bo'ladi. Etnik guruh bunday ijtimoiy guruhlarning eng muhimlaridan biridir. Nazariyaning amaliy xulosasi shundaki, etnik guruh obro'si, uning jamiyatdagi o'rni va boshqa guruhlar bilan munosabati shaxsning etnik identiklikka munosabatiga ta'sir qiladi: o'z guruhining qadrlanishini his qilgan talaba identiklikka ijobiy qaraydi, guruh past baholanayotganini his qilganda esa identiklikdan qochish yoki aksincha, himoya reaksiyasi kuzatilishi mumkin.

Ko'p millatli muhitda etnik identiklik akkulturatsiya jarayoni bilan chambarchas bog'liq. Berri modeliga ko'ra, shaxs o'z madaniyatini saqlab qolish va boshqa madaniyat vakillari bilan munosabat o'rnatish masalalariga qarab to'rt yo'nalishdan birini tanlaydi: integratsiya (ikkala madaniyatni saqlash va qabul qilish), assimilyatsiya (o'z madaniyatidan voz kechib, boshqasiga o'tish), separatsiya (faqat o'z madaniyatini saqlab, boshqalardan ajralish) va marginallashuv (ikkala madaniyatdan ham uzoqlashish) [4]. Tadqiqotlarda integratsiya yo'nalishi ko'pincha eng qulay psixologik moslashuv bilan bog'liq ekani qayd etilgan [4]. Talabalar muhitida bu yo'nalishlar talabaning o'z etnik guruhi bilan bog'liqligi va boshqa guruhlar bilan do'stlik, til, ta'lim muhitiga munosabatida namoyon bo'ladi.

Talabalarda etnik identiklik shakllanishiga bir necha ijtimoiy-psixologik omil ta'sir qiladi. Birinchisi oila: ota-onaning o'z etnik madaniyatiga munosabati, oilada gaplashiladigan til, urf-odat va an'analarga rioya, farzandlarga millat va tarix haqida aytiladigan hikoyalar identiklikning dastlabki poydevorini yaratadi. Ikkinchisi til: ona tili identiklikning markaziy belgilaridan biri bo'lib, ta'lim tili va kundalik muloqot tili o'rtasidagi nomuvofiqlik identiklikka turlicha ta'sir qilishi mumkin. Uchinchisi millatlararo muloqot tajribasi: turli millat vakillari bilan do'stlik va hamkorlik identiklikni boyitishi va bag'rikenglikni oshirishi, aksincha izolyatsiya yoki stereotiplar esa chegaralarni kuchaytirishi mumkin.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

To'rtinchisi ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar bo'lib, ular etnik obrazlarni shakllantiradi va talabalarga o'z madaniyati bilan tanishish imkonini beradi, ammo ba'zan stereotip va qarama-qarshilikni ham kuchaytiradi.

Talabalik davrining o'ziga xos jihatlari etnik identiklikka alohida ta'sir qiladi. Birinchi kurs talabalari ko'pincha oilasidan va tanish muhitidan ajralib, yotoqxona yoki yangi shaharda yashay boshlaydi, bu esa ularni turli millat va madaniyat vakillari bilan kundalik muloqotga olib keladi. Bunday vaziyat ikki xil natijaga olib kelishi mumkin: ba'zi talabalar yangi muhitda o'z madaniyatining qadrini yanada chuqurroq anglaydi va identiklik haqida o'ylay boshlaydi, boshqalari esa o'z mansubligini yashirishga yoki ommaviy muhitga moslashishga harakat qiladi. Shu sababli talabalik davrida etnik identiklik tinch, bir xil rivojlanmaydi, uning shakllanishi talabaning ijtimoiy qo'llab-quvvatlanishi, guruhdagi munosabatlar va ta'lim muhitining ochiqligiga bog'liq bo'ladi.

Globallashuv va raqamli muhit ham identiklikka yangi o'lchov qo'shmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlar jahon madaniyati, ommaviy mahsulotlar va turli qadriyatlar bilan tanishadi, bu ularning identiklikni ko'p qatlamli qabul qilishiga olib keladi: talaba o'zini bir vaqtning o'zida o'z millatining vakili, o'z mamlakatining fuqarosi va global yoshlar madaniyatining a'zosi sifatida his qilishi mumkin. Ijtimoiy identiklik nazariyasi [3] nuqtai nazaridan bunday ko'p qatlamli identiklik shaxsga bir necha ijobiy guruhga mansublik imkonini beradi va bu ichki ziddiyatni kamaytirishi mumkin, agar guruhlar o'rtasidagi qadriyatlar bir-biriga zid bo'lmasa. Shu bois tadqiqotda faqat etnik emas, balki fuqarolik va umumiy ijtimoiy mansublik bilan etnik identiklik o'rtasidagi bog'liqlik ham ko'rib chiqiladi.

Tadqiqotning maqsadi talabalarda etnik identiklik shakllanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot ob'ekti sifatida oliy ta'lim muassasasi talabalari (taxminan 150–200 kishi, turli kurs, yo'nalish va etnik guruh vakillari) tanlanadi. Ma'lumotlar uch asbob yordamida to'planadi. Birinchisi, etnik identiklikni o'lchovchi Finni ko'p guruhli etnik identiklik o'lchovi [1], u izlanish va bog'lanish shkalalarini o'z ichiga oladi. Ikkinchisi, akkulturatsiya yo'nalishlarini baholovchi Berri yondashuviga asoslangan so'rovnoma [4]. Uchinchisi, oila tili, ta'lim tili, millatlararo muloqot tajribasi, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish va demografik ma'lumotlar bo'yicha qisqa anketa. Tadqiqot anonim va ixtiyoriy shaklda o'tkaziladi, chunki etnik mansublik haqidagi savollar nozik mavzu hisoblanadi va javob berishda hech kimga bosim bo'lmasligi kerak.

Tadqiqot gipotezalari quyidagicha. Birinchidan, etnik identiklik tarkibiy qismlari, ya'ni izlanish va bog'lanish, turli kurs va yosh guruhlarida farqlanadi, yuqori kurs talabalarida identiklikka ongli munosabat (izlanish) yuqoriroq bo'lishi mumkin. Ikkinchidan, oilada etnik madaniyat va til faol saqlanadigan talabalarda bog'lanish ko'rsatkichi yuqoriroq bo'ladi. Uchinchidan, boshqa millat vakillari bilan muloqot tajribasi ko'p bo'lgan talabalarda integratsiya yo'nalishi ustun va bag'rikenglik yuqori bo'ladi. To'rtinchidan, etnik identiklikka ijobiy bog'lanish boshqa guruhlarga nisbatan salbiy munosabat bilan avtomatik bog'liq emas. Gipotezalar t-mezon, dispersion tahlil, Pirson korrelyatsiyasi va regressiya tahlili yordamida tekshiriladi; natijalar etnik guruh, kurs, ta'lim tili va yashash joyi (shahar yoki qishloq) bo'yicha taqqoslanadi.

Dastlabki mulohazalarga ko'ra, tadqiqotda quyidagi qonuniyatlar kutiladi: etnik identiklikning bog'lanish tarkibiy qismi izlanishga nisbatan yuqoriroq bo'lishi, ko'pchilik talabalarda integratsiya yo'nalishi ustun bo'lishi, oila va til omillari esa identiklikning eng kuchli bashoratchilaridan biri ekanligi taxmin qilinadi. Ko'p millatli muhitda o'qigan, turli millat vakillari bilan muloqot tajribasi boy talabalarda identiklik yanada ongli va ochiq bo'lishi mumkin. Biroq bu mulohazalar tasdiqlangan natija emas, tekshiriladigan farazlardir; miqdoriy ko'rsatkichlar so'rov o'tkazilgach aniqlanadi. Natijalarni talqin

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

qilishda etnik guruhlar o'rtasidagi farqlar «yaxshi» yoki «yomon» deb baholanmaydi, ular har bir guruhning ijtimoiy sharoiti va tarixiy tajribasi kontekstida tushuntiriladi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, etnik identiklikning shakllanishi mahalliy ko'p millatli talabalar muhitida Finni, Tajfel va Berri yondashuvlarini birlashtirib, izlanish va bog'lanish tarkibiy qismlari, akkulturatsiya yo'nalishlari va oila, til hamda muloqot omillarini bir tadqiqotda baholash asosida o'rganiladi. Amaliy ahamiyati shundaki, natijalar universitetlarda millatlararo totuvlik va bag'rikenglikni mustahkamlovchi tarbiyaviy tadbirlar, talabalar maslahat xizmati va psixologik treninglar dasturlarini ishlab chiqishda qo'llanilishi mumkin. Shuningdek, talabalarning o'z madaniyatiga ijobiy munosabatini qo'llab-quvvatlash va boshqa madaniyatlarga ochiqlikni rivojlantirish bir-birini inkor etmasligi, balki integratsiya yo'nalishida uyg'unlashishi mumkinligi ko'rsatiladi.

Natijalardan kelib chiqib psixologik-pedagogik tavsiyalar ishlab chiqiladi. Birinchi yo'nalish universitet muhitida madaniyatlararo muloqotni rag'batlantirish: turli millat vakillari ishtirokidagi umumiy loyihalar, madaniy kechalar, til klublari va hamkorlik tadbirlari talabalarga bir-birining madaniyatini tanishish imkonini beradi. Ikkinchi yo'nalish talabalarning o'z etnik madaniyatiga ijobiy munosabatini qo'llab-quvvatlash: tarixiy va madaniy merosni o'rganish, ona tili va an'analarni hurmat qilish identiklikning bog'lanish tarkibiy qismini kuchaytiradi. Uchinchi yo'nalish psixologik trening va maslahat xizmati bo'lib, u stereotiplarni aniqlash va ularni muhokama qilish, madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish hamda identiklik inqirozini boshdan kechirayotgan talabalarni qo'llab-quvvatlashga qaratiladi.

Tadqiqotning cheklovlari ham mavjud. So'rovnomalar o'z-o'zini baholashga tayanadi va nozik mavzuda ijtimoiy kutilgan javob berish ehtimoli bor. Tanlama bitta oliy ta'lim muassasasi bilan cheklangan, shu sababli natijalarni boshqa hududlarga umumlashtirishda ehtiyot bo'lish kerak. Ayrim etnik guruhlar vakillari soni kam bo'lsa, ular o'rtasida statistik taqqoslash cheklanadi, bunday hollarda guruhlar birlashtirilib yoki sifat usullari (chuqur intervyu, fokus-guruh) bilan to'ldirilishi mumkin. Kesma dizayn identiklikning vaqt bo'yicha rivojlanishini ko'rsatmaydi, buning uchun uzunlamasiga tadqiqot talab qilinadi.

Xulosa. Talabalarda etnik identiklik shakllanishi yoshlik davrining identiklik izlanishi, ijtimoiy guruhlarga mansublik, akkulturatsiya va ijtimoiy muhit omillari bilan bog'liq murakkab ijtimoiy-psixologik jarayondir. Taklif etilgan yondashuv uni mahalliy ko'p millatli talabalar muhitida ilmiy asoslangan tarzda o'rganish imkonini beradi. Keyingi bosqichda so'rov o'tkaziladi, ma'lumotlar statistik tahlil qilinadi va natijalar asosida millatlararo bag'rikenglik va ijobiy identiklikni qo'llab-quvvatlash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Adabiyotlar

1. Phinney J.S. The Multigroup Ethnic Identity Measure: A new scale for use with diverse groups // Journal of Adolescent Research. 1992. Vol. 7, No. 2. P. 156–176.
2. Phinney J.S. Ethnic identity in adolescents and adults: Review of research // Psychological Bulletin. 1990. Vol. 108, No. 3. P. 499–514.
3. Tajfel H., Turner J.C. An integrative theory of intergroup conflict // Austin W.G., Worchel S. (eds). The Social Psychology of Intergroup Relations. Monterey, CA: Brooks/Cole, 1979. P. 33–47.
4. Berry J.W. Immigration, acculturation, and adaptation // Applied Psychology: An International Review. 1997. Vol. 46, No. 1. P. 5–34.
5. Erikson E.H. Identity: Youth and Crisis. New York: W.W. Norton & Company, 1968. 336 p.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.